

ובכל זאת "מיליטריזם חומרני"

סטיוארט כהן מאמץ את הדרך הקלה – קעקוע הצופן ההסברי של המיליטריזם החומרני – רק בשל היותו הצופן היחיד שהוצע, בלי להציע חלופה או להסביר כמה השימוש בצופן הזה מעמעם את ההבנה של התהליכים. תגובה למאמר הביקורת של פרופ' סטיוארט כהן על ספרו של ד"ר יגיל לוי "צבא אחר לישראל – מיליטריזם חומרני בישראל" (מערכות 394)

ד"ר יגיל לוי

הקריטיים בתולדותיה של מדינת ישראל, ממש מרגע הקמתה, עמדו בפניה חלופות מדיניות או צבאיות מתונות להתמודדות עם בעיותיה מול העולם הערבי, אך היא בחרה בדרך כלל בחלופה הצבאית הלוחמנית. לכן אין מדובר במהלכים הנובעים מהאיום החיצוני לבדו, אלא הם תוצאה של בחירה פוליטית-

חברתית, הנותנת משנה תוקף לשאלה מי הרוויח מאופן הבחירה.

אין להתפלא אפוא שבשנות ה-80 החלו הקבוצות הדומיננטיות להפנות בהדרגה עורף לצבא ולדרכו, לאחר שפחתו תגמוליהן המגוונים

בזירה הצבאית (לרבות רווחי הכיבוש), ולאחר שהגלובליזציה פתחה בפניהן אפיקים חלופיים לתגמול, שמימושו אף הותנה בסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. עקב כך התחזקו תהליכים של דה-מיליטריזציה בקרב המדינאות הישראלית – תהליכים ששיאם בהסכמי אוסלו. בד בבד נקלע הצבא למשבר רב-ממדי, לפחות על-פי התפיסה הרווחת בשיח הציבורי.

הטענה הזאת אכן נסמכת על השקפתי התיאורטית שיש צופן המפענח את הדינמיקה ההיסטורית של יחסי צבא-חברה ואת השתקפותם בצבא, וכי הצופן הזה הוא "המיליטריזם החומרני". נכונותם של פרטים ושל קבוצות חברתיות להקריב את גופם ואת ממונם בזירה הצבאית מונעת, לשיטתי, מהתגמולים הסמליים והחומרניים שהם מפיקים בזירה הזאת, החל מסטטוס חברתי, דרך מוביליות מקצועית וצמיחה כלכלית וכלה בשכר ובזכויות כלכליות

פרופ' סטיוארט כהן מותח ביקורת במאמר ארוך ומפורט על ספרי "צבא אחר לישראל – מיליטריזם חומרני בישראל". חלקים מהביקורת שגויים, חלקים מסוימים מקובלים עליי, וחלקים אחרים ראויים לתגובה בפורומים אקדמיים מובהקים בהבליטם פערים בפרספקטיבה

התיאורטית. לכן בחרתי להתמקד בחלקים הרלוונטיים לשיח המתקיים היום בחוגי הצבא עצמו ובין הצבא לקבוצות אזרחיות.

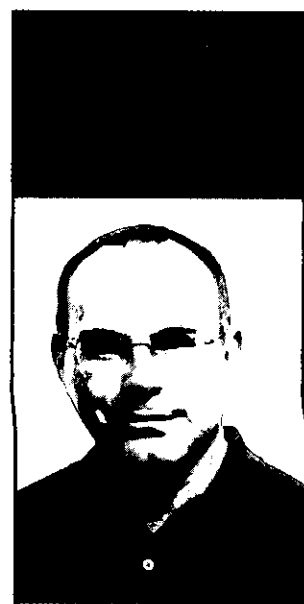
"צבא אחר לישראל" הוא ספר הסברי. הוא מציג שאלה ברורה ומנסה לפענחה: מהם מקורות התהוותו של השינוי

החברתי-מבני, שגרע ממעמדו החברתי של הצבא, לעומת תהליכים היסטוריים קודמים שרוממו את מעמדו. מהבחינה הזאת הספר הולך בתלם של הספרות המבקשת

לספק הסבר לתופעות ואינה מסתפקת בתיאורן ובניתוחן, כמקובל בדיסציפלינה שכהן נמנה עימה. ספרות הסברית במדעי החברה מנסה מעצם טבעה להציע הסבר באמצעות פיתוח מודלים תיאורטיים חדשים או באמצעות שימוש במודלים תיאורטיים קיימים.

לאור זאת מעלה הספר את הטענה הבסיסית כי הקבוצות הדומיננטיות בחברה הישראלית, בעיקר גברי המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני, תיחזקו את הצבא ואת הדרך הצבאית כל עוד הן זכו לתגמול על כך. לתגמול משמעות מיוחדת לאורן של עדויות היסטוריות, שלפיהן בצמתים

נכונותם של פרטים ושל קבוצות חברתיות להקריב את גופם ואת ממונם בזירה הצבאית מונעת, לשיטתי, מהתגמולים הסמליים והחומרניים שהם מפיקים בזירה הזאת

הקבוצות שמחוץ לליבה החברתית מבקשות בצורות שונות לקרוא תיגר על דמות הלוחם-גבר האשכנזי-חילוני (ה"צבר" על גלגוליו), שהצבא זוהה עימה מאז היווסדו

אחרות. מכך נגזר מערך האינטרסים של הקבוצות, וזה מזין את השקפת עולמן האידיאולוגית בנוגע לשימוש בכוח ואת המוטיווציה שלהן להקריב כדי לממש את האידיאולוגיה הזאת, בראש ובראשונה כלוחמים בכוח ובפועל וכמשלמי מיסים. אין במהלכי ההנהגה הפוליטית של הממסד הצבאי כדי להסביר לבדם את הנכונות להקרבה, שכן מהלכים כאלה אינם יכולים להתקיים בלי התמיכה המעשית ביותר מצד אלה שאמורים להקריב כדי לממש את המהלכים. לכן נדרשת התחקות אחר הזיקה בין מהלכים מדיניים-צבאיים ספציפיים לבין המידה שבה המהלכים האלה שירתו את האינטרסים של קבוצות קובעות באופן שהניע אותן לתמוך במהלכים או להתנגד להם. התחקות אחר דינמיקה כזאת אינה מלאכתו של בלש (כלהגו/לעגו של כהן), אלא היא מלאכה המתמקדת בחקר מבנים חברתיים-פוליטיים ובמנגנוני השתנותם.

הסבר כזה אפשר לקעקע בין בדרך של בחינה

אמפירית ובין בדרך של בחינה תיאורטית החושפת סתירות במודל עצמו או את נקודות התורפה בהסבר, בעיקר ביחס למודלים או להסברים אחרים. אולם סטיוארט כהן אינו נושא את הנטל הזה. במקום זאת הוא מאמץ את הדרך הקלה – קעקוע הצופן ההסברי של המיליטריזם החומרני רק בשל היותו הצופן היחיד שהוצע, בלי להציע חלופה או להסביר במה השימוש בצופן הזה מעמעם את ההבנה של התהליכים במקום להבהירם.

כאמור, נחלשה מאז שנות ה-90 היאחזותו בצבא של הרובד "בונה האומה" האשכנזי-

מביטוייו של תהליך חברתי עמוק, ששיעורי הגיוס משקפים רק חלק קטן ממנו. ביטויים אלה מנותחים בספר בהרחבה רבה. ומה לעשות, הנשאים של התופעות האלה ושל תופעות רבות אחרות באים בעיקר מהרובד האשכנזי-חילוני של המעמד הבינוני ולא מקבוצות אחרות. אין צורך בניתוחים כמותיים כדי להבחין בכך בבירור.

לצד השינויים בהרכב הצבא, במשאביו ובדרכי התנהלותו מאיץ "משבר המוטיווציה" (שוב, בהקשרו הרחב) תהליך נוסף: מאז שנות ה-90 מתפתח הצבא כזירה לבינוי זהויות מובחנות של

תביעות לחלוקת הנטל, תביעות לתגמולים חומריים ולסיפוקים מקצועיים, לגיטימציה ציבורית להשתמטות, בררנות פוליטית של משימות מעורבות הורים בהחלטות צבאיות, פיטורים של אנשי מילואים בידי מעסיקיהם ואפילו התעצמותה של מפלגת שינוי – כל אלה הם מביטוייו של תהליך חברתי עמוק

חיילים ושל חיילות הנמנים עם מגוון קבוצות בחברה הישראלית הממוקמות מחוץ לליבה של גברי המעמד הבינוני האשכנזי-חילוני. הקבוצות האלה מבקשות בצורות שונות לקרוא תיגר על דמות הלוחם-גבר האשכנזי-חילוני (ה"צבר" על גלגוליו), שהצבא זוהה עימה מאז היווסדו. התעצמותו של השיח הרב-תרבותי בחברה על קריסת המודל ההיסטורי של "כור ההיתוך" משתקפת גם בצבא. התעצמות השיח הזה מקבלת משנה תוקף משנות ה-80 לאור האחיזה הפוחתת של "חוט השדרה" ההיסטורי האשכנזי-חילוני בצבא. התהליך הזה מכשיר את הקרקע להתבלטותן של קבוצות אחרות, והוא עצמו מתגבר מעצם התבלטותן. שיח מבוסס-זהות על גיוס ועל קידום בצבא (למשל, של נשים ושל

חילוני של המעמד הבינוני. הממד הגלוי של ביטויי ההתרחקות של חלק מהצעירים מן הצבא זכה בשיח הציבורי (בליבו הצבא) לכינוי "משבר המוטיווציה". כהן נתפס, כרבים אחרים, ל"משחקי האחוזים" המלווים את שיח "משבר המוטיווציה", והוא מתעלם מהיבטיו המהותיים, שכן הקיטון בשיעורי הגיוס אינו "משבר המוטיווציה", אלא רק אחת ההשתקפויות שלו. תביעות לחלוקת הנטל, תביעות לתגמולים חומריים ולסיפוקים מקצועיים, לגיטימציה ציבורית להשתמטות, בררנות פוליטית של משימות (דוגמת "ארבע אמהות" או התארגנויות של סרבנים), מעורבות הורים בהחלטות צבאיות, פיטורים של אנשי מילואים בידי מעסיקיהם ואפילו התעצמותה של מפלגת שינוי – כל אלה הם

הומוסקסואלים), שיח מבוסס-זהות על הטבעת חותם תרבותי-ערכי בצבא (למשל של "הכיפות הסרוגות"), שיח מבוסס-זהות על הישגים ועל כישלונות צבאיים (למשל, של נשים ושל חרדים מול קבוצות אחרות) ושיח מבוסס-זהות על המרת התרומה הצבאית בזכויות אזרח (למשל של מהגרים רוסים ממוצא נוצרי) – כל אלה הם מקצת ממאפייני השינוי, שרק יתעצם בעתיד. סטריאוטיפיזציה היא ניסיון לייחס לאנשים תכונות מקובעות, בדרך כלל שליליות, על-פי גזעם, מינם, עדתם וכו' וכך להגביל את אפשרויותיהם החברתיות. כהן מייחס לי בטעות גמורה ניסיון כזה. "צבא אחר לישראל" אינו עוסק בשיפוט של קבוצות חברתיות, אלא מנסה להבין את מיקומן החברתי וכיצד הוא משפיע על גישתן לצבאיות – הן לפתרונות הצבאיים והן להתנהגות בתוך הצבא, לרבות המוטיווציה לשרת. בהכללותיו משתמש הספר רבות במחקרים שהגיעו למסקנות מכלילות בעקבות תצפיות ברמת הפרט,

אך מכך מתעלם כהן בביקורתו. ובכלל, זה יותר מ-100 שנה מקובלת הטענה כי התנהגות הפרט היא במידה רבה תלויה מבנה חברתי, אם כי ברמות שונות של אוטונומיה. מבנים חברתיים מגבילים את התנהגותו של הפרט ונותנים הקשר ומשמעות להתנהגותו. לכן ניתוח סוציולוגי בוחן מהן הקטיגוריות החברתיות שבאמצעותן ניתן לפענח את התנהגות הפרטים באופן המיטבי. זאת בפרט בארגון כמו

צבא, שהפרטים מביאים אליו שלל אוריינטציות טרומיות, שצמחו בקבוצה החברתית שהפרט בא ממנה, דוגמת היחס של הפרט או של הקבוצה לקבוצות האחרות, לסדר ולמשמעת, למשמעות הצבא לעומת מוסדות אזרחיים אחרים, לתפקיד הלאומי-קהילתי של הצבא ועוד. הפרט הוא אוטונומי במידה מוגבלת בלבד. להמחשה: כבר מזמן הגיעו חוקרי הפוליטיקה בישראל למסקנה כי דפוס ההצבעה הם עדתיים-מעמדיים, וכי הדבר משתקף במפה המפלגתית, כשם שהוא משמש צופן המפענח התנהגות פוליטית. המסקנה הזאת יאה גם לדפוס אינטנסיבי אחר של התנהגות פרטית, קרי הגיוס לצבא. כהן לא רק שאינו מתמודד עם המסורת המקובלת הזאת, ולא רק שאינו מצביע היכן הקטיגוריות החברתיות שהספר עוסק בהן מטעות או מעוותות את הבנת התהליכים, אלא הוא אף אינו מציע קטיגוריות חלופיות.

בטעות גמורה מסיק כהן כי הספר עוסק בזהויות סטטיות ולא משתנות. "גילוי" "הכיפות הסרוגות" את הצבא כזירה למוביליות, בעוד חלקים מהרובד המזרחי הממוקמים בתחתית הסולם החברתי נוטשים את

הזירה הזאת לטובת המסלול העוקף צבאיות של ש"ס; שינויי האוריינטציה הדינמיים של הרובד המערבי-חילוני, הניסיון להעריך כיצד תשתנה בעתיד גישת הנשים לשירות הצבאי בהתאם למיקומן החברתי וכו' – כל אלה הם מקצת מהביטויים לאופן שבו קבוצות לובשות ופושטות זהויות על-פי אינטראקציה חברתית ועל-פי שינויים מבניים בצבא ומחוצה לו. המוטיווציה של הקבוצות להתגייס לצבא ולתרום, כך נטען בספר, מושפעת במידה מכרעת מהאופן שבו הצבא מקנה לקבוצות מרחבים לבינוי זהותן הייחודית, ומהאופן שבו התהליך הזה מצמיח לקבוצות משאבים (סמליים וחומריים). ערכם של המשאבים האלה נמדד ביחס ליכולתן של אותן קבוצות להשיג משאבים במישור האזרחי גם בלי הקרבה צבאית. לקבוצות הדומיננטיות בחברה הישראלית יש נגישות גבוהה יותר למשאבים מזו שיש לקבוצות הפריפריאליות, ולכן הקבוצות הפריפריאליות נאחזות בצבא.

זהו אחד מביטוייו של "המיליטריזם החומרני" בתצורתו העכשווית, והוא ישפיע לא רק על הרכבו העתידי של הצבא, אלא גם על דרכי התנהלותו בזירה המדינית ועל היחסים הפנימיים בו.

בתהליך הזה יש תפקיד חשוב לדור "הכיפות הסרוגות". כהן, כך נראה, יוצא מגדרו כדי להגן על "הכיפות הסרוגות" מפני התקפה "מקרתית" (בלשונו) מצדי, שלא הייתה ולא נבראה.

הספר מעלה את הטיעון כי מאז שנות ה-90 משתנה הרכבו החברתי של הדרג הלוחם, ונכנסות קבוצות חדשות, שבהן בולטת נוכחותן של "הכיפות הסרוגות". הטיעון הזה מתבסס על מידע העולה גם מדיווחי הצבא ואף ממחקריו של כהן עצמו. השינוי הזה, לצד האיום המתהווה על זהותו של הצבא, על מעמדו ועל משאביו עקב השילוב של גלובליזציה, של חומרנות ושל שלום, הביאו בהדרגה את הצבא – או לכל הפחות איפשרו לו – לצדד בגישה לוחמנית כדרך להתמודדות עם בעיות האזור, לעומת גישה מתונה יותר שנקטה בעבר והגיעה לשיאה בהסדרי אוסלו. ביטוי מזוקק של השינוי הורגש עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא. הרכב הקבוצות המתבלטות בדרג השדה מקביל במידה רבה להרכב הקואליציה הפוליטית, שפעלה בעשור האחרון כדי להסב לאחור את תהליך אוסלו, ושתופסת את הגלובליזציה כאיום קיומי או לפחות כאיום תרבותי וכלכלי.

"הכיפות הסרוגות" אינן עשויות מקשה אחת, והניתוח שלי בהחלט מבדל את הקבוצה הזאת ברמה ההולמת ניתוח פנורמי-היסטורי-מבני. עם זאת, המשותף למרבית

שינויי האוריינטציה הדינמיים של הרובד המערבי-חילוני, הניסיון להעריך כיצד תשתנה בעתיד גישת הנשים לשירות הצבאי בהתאם למיקומן החברתי וכו' – כל אלה הם מקצת מהביטויים לאופן שבו קבוצות לובשות ופושטות זהויות על-פי אינטראקציה חברתית ועל-פי שינויים מבניים בצבא ומחוצה לו

המשותף למרבית המתגייסים מ"הכיפות הסרוגות" הוא מוטיווציה גבוהה בשילוב עם הפנמת דרכו "הצבאית" של הצבא. לכן, ככלל, לא נמצא את נציגי הקבוצה הזאת בין הסרבנים

אומנם ישנם צעירים מבין לוחמי "הכיפות הסרוגות", המתלבטים בסוגיות מוסריות הלכתיות, כפי שכהן מדווח, אך המסקנה מביאה אותם (אם בכלל) לשינוי התנהגות במסגרת הפרדיגמה הצבאית, בדומה לדפוס ההתמרקות של "שיח לוחמים" בשעתו, ולא לפעולה

הקוראת תיגר על הפרדיגמה הצבאית, לפחות נכון לעכשיו. וגם זה דפוס המוסבר באמצעות הדינמיקה של "המיליטריזם החומרני", שהביא קבוצה, שבמקורה התנכרה לחיי הצבא, לכלל התערות בו עד כדי שאיפה בל תגונה להובלתו.

התפיסה של "מיליטריזם

חומרני" מסייעת אפוא להתמודד עם מגוון הסוגיות העומדות על סדר היום של הסוציולוגיה הפוליטית-צבאית בישראל והמעסיקות במישרין גם את הצבא. כדי לערער את התפיסה נדרשת דרך מבוססת יותר מהסתפקות במילים של קעקוע.

המתגייסים מהרובד הזה, שלא כמו קבוצות אחרות, הוא מוטיווציה גבוהה בשילוב עם הפנמת דרכו "הצבאית" של הצבא. לכן, ככלל, לא נמצא את נציגי הקבוצה הזאת בין הסרבנים (הגלויים וה"אפורים"), בקרב הארגונים המבקשים למתן את הדרך הצבאית ובין דורשי התגמולים החומריים

עבור השירות. כמו כן הוריהם לא יתבלטו כמי שמערערים על שיקול הדעת הצבאי בצורות שונות, כמקובל בקרב קבוצות אחרות. מנקודת המבט הזאת, גם אם לא נביא בחשבון את התנהגות הרובד המיליטנטי בקרב המתנחלים ואת ההתבטאויות המוחצנות של הקצונה הבכירה מקרב הקבוצה הזאת, הרי שגם בלי להאשים את

**התפיסה של "מיליטריזם חומרני"
מסייעת להתמודד עם מגוון
הסוגיות העומדות על סדר היום
של הסוציולוגיה הפוליטית-צבאית
בישראל והמעסיקות במישרין גם
את הצבא**

המשרתים בהתלהבות יתר לפעילות לוחמנית (המאפיינת, כמובן, חלק מהחיילים מקרב הקבוצה הזאת), הנוכחות המוגברת של "הכיפות הסרוגות" בצבא הקנתה למפקדיו יכולת תמרון, גמישות ואוטונומיה מקצועית. היכולת הזאת באה לידי ביטוי החל מספטמבר 2000. זו לא הייתה תמונת המצב של צה"ל בלבנון ובאינתיפאדה הראשונה, בעת שהרכב חברתי אחר חייב את הצבא להתנהג באופן מאוזן יותר לבל תיבקע לכידותו.

